

PRETORIJANCI KNEZA BORNE

UDK 930.2(497.13)»08«
Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper
Primitljeno: 4. II. 1992.
Received:

Dr Radoslav Katičić
A - 1010 Wien
Institut für slawische
Philologie der Universität
Wien, Liebiggasse 5

U franačkim analima zabilježena je uz god. 819. bitka koju su na rijeci Kupi vodili Ljudevit, knez Donje Panonije, i Borna, knez Dalmacije. Borna se tad našao u skrajnjoj nevolji jer su ga Gačani, kojima je on bio knez, za vrijeme bitke napustili. No zaštitili su ga njegovi »pretorijanci« i spasili ga od opasnosti. Koliko god je opis toga zbivanja sažet, opet sadržava mnogo zanimljivih podataka, kojih potanje značenje ostaje nerazumljivo jer analist ništa ne objašnjava, nego polazi od toga da mu čitatelji poznaju sve pretpostavke i popratne okolnosti suvremenoga događaja. Osobito zagonetan ostaje spomen kneževih »pretorijanaca«. Ovim se člankom nastoji doći do potpunijega razumijevanja te važne vijesti. Stoga se ona stavlja u kontekst svih drugih mjesta u franačkim analima koja mogu pomoći njezinu tumačenju. Na temelju starocrkvenoslavenske književnosti i staroga ruskog ljetopisa utvrđuje se prvobitno slavensko nazivlje za događanje i odnose što se spominju u toj franačkoj vijesti. Tek tako taj opis bitke na Kupi dobiva oštrinu koja omogućuje da se kao povijesna vijest mnogo bolje razumije, te i neke zagonetke što nam ih zadaje dobivaju rješenja. Odatle pada neočekivano jasno svjetlo na početke hrvatske kneževine, kada se ona od Sklavinije pretvarala u ranosrednjovjekovnu državu. Otvaraju se pri tome i dodatni vidici u vremensku dubinu bogatstva jezične izražajnosti.

Na samome kraju 8. i na početku 9. stoljeća javljaju se u franačkim analima vijesti o hrvatskoj povijesti. Njima se prekida njezino »tamno doba«, o kojem izvješćuju tek mnogo mlađa vrela. Vijesti su franačkih ljetopisa autentične i pouzdane. Iako su to vrlo sažeti zapisi, nabijeni su konkretnim podacima i upravo su po tome vrlo vrijedna povijesna građa. U njima se, međutim, ništa ne tumači, pretpostavlja se da je sve poznato. Time je služenje tim vrelima jako otežano jer nema pouzdana konteksta u koji bi se mogli staviti precizni podaci franačkih analista, pa nam oni tako znatnim dijelom ostaju nedovoljno razumljivi. Sadržaj tih vijesti, premda je vrlo bogat, razabiremo većinom samo u obrisima. Tako nam one za povijesnu spoznaju znače manje nego bi mogle. Odatle je velika šteta za ranu hrvatsku povijest. Pomoći tu mogu samo istančana i potanka filološka istraživanja, koja podacima sadržanim u vijestima franačkih ljetopisaca mogu barem donekle uspostaviti zagubljeni kontekst. I ovo razmatranje jednoga mjesta u Analima Franačkoga Kraljevstva i nekih podataka u njemu treba da posluži toj svrsi.

Pobjede Karla Velikoga nad Langobardima i Avarima naglo su proširile obzorje franačkih ljetopisaca prema sjevernom Jadranu i srednjem Podunavlju. U nj se tako uključio i hrvatski prostor. Prvi je po vremenskom slijedu zapis što ga

uz godinu 799. donose *Annales Laurissenses* i *Annales Regni Francorum* (nekada obično zvani *Einhardi annales* jer se mislilo da im je Einhard autor) o pogibiji fur-lanskoga vojvode Eriha pod Trsatom. Godine 806. javljaju *Annales Regni Francorum* o tome kako je car sređivao prilike u Veneciji i Dalmaciji, a 817. bilježe kako su Bizantsko i Franačko carstvo utvrđivala spornu granicu između Dalmatinaca: Romana i Slavena. Najviše im je pak povoda da se pozabave tim stranama dao rat što ga je, otevši se franačkoj vlasti, protiv cara Ludovika Pobožnoga poveo Ljudevit, knez Donje Panonije. Već *Annales sancti Emmerami Ratisponensis maiores* spominju uz godinu 819. pobunu kneza Ljudevita, a uz 820. i 821. velike vojne pohode protiv njega, u obje te godine kao jedini zapisani događaj. U *Annales Regni Francorum* donose se od 818. do 823. svake godine dulji ili kraći izvještaji o zbivanjima u tom teškom ratu, koji je ozbiljno ugrozio i uzdrmao jugoistok Franačkoga carstva. Ispisi su odatle preuzeti u *Einhardi Fuldensis annales*, te u životopise cara Ludovika Pobožnog, u *Teganov (Thegani Vita Hludovici imperatoris)* i drugi anonimni (*Vita Hludovici imperatoris*), što oba potječu od carevih suvremenika, a to će reći od ljudi što su vremenom bliski događajima na koje se ti analitički zapisi odnose. Činjenica pak da su se već carevi suvremenici u njegovim životopisima služili zapisima iz *Annales Regni Francorum* pokazuje kako je to vrelo doista suvremeno zbivanjima o kojima izvještuje, te su se zapisi unosili u nj. iz godine u godinu, a ne naknadno za dulje vremensko razdoblje. U takvu vrelu treba svakoj riječi pokloniti punu pozornost.

U toj mnogoslojnoj tekstovnoj predaji sadržana je vijest o borbi koja se na rijeci Kupi vodila između Ljudevita, kneza Donje Panonije, i Borne, kneza Dalmacije. O tom je u *Annales Regni Francorum* uz godinu 819. zapisano ovo: *Borna vero, dux Dalmaciae, cum magnis copiis ad Colapium fluvium Liudewito ad se venienti occurrens, in prima congressione a Guduscanis deseritur; auxilio tamen praetorianorum suorum protectus, evasit. Perit in eo proelio Dragamosus, socer Liudewiti qui in exordio defectionis, relicto genero, Bornae se coniunxerat. Guduscani domum regressi, iterum a Borna subiguntur* – »Borna pak, knez Dalmacije, došao je s velikom vojskom do rijeke Kupe ususret Ljudevitu, koji je nadolazio prema njemu, u prvom srazu napušten je od Gačana; ipak su mu pomogli njegovi pretorijanci, zaštitili ga, i tako se spasio. U toj je bici poginuo Dragomuž, svekar Ljudevitov, koji se na početku otpadništva, ostavivši svojega zeta, bio pridružio Borni. Gačane je, pošto su se vratili kući, Borna opet pokorio.«

To je tek izvadak iz širega konteksta u kojem se prikazuju ratna zbivanja 819. godine. U njem se opisuje samo jedan od sukoba do kojih je te godine došlo u borbama između snaga Franačkoga carstva i onih doljnjoapanonskoga kneza. Iz toga se opisa jasno razabire kako su događaji tekli i što su značili u tom teškom i dugotrajnom ratu. Ipak je tu dosta toga što nije pravo i do kraja razumljivo, pa i povijesna slika što se zasniva na tom ljetopisnom izvješću ostaje blijeda jer joj nedostaje oštrina koju je imala za suvremene i dobro upućene čitatelje. Pretorijanci kneza Borne što se tu spominju od svega su, dakako, najzagonetniji, ali nije to jedini podatak na boljem razumijevanju kojega valja poraditi. Bit će dakle najbolje naprosto poći redom.

Prvo je, i sasvim bitno, pitanje kako valja razumjeti ono *dux Dalmaciae*, kakva je to Dalmacija što joj je Borna knez. Za odgovor je na nj bitno to da se Dalmacija pri opisu zbivanja vezanih za Ljudevitov rat javlja kao ime u dva nedvojbeno različita smisla. Razabire se to odatle što je u istim Analima uz godinu 822. zapisano

ovo: *Exercitus de Italia propter Liudewiticum bellum conficiendum in Pannoniam missus est, ad cuius adventum Liudewitus, Siscia civitate relicta, ad Sorabos, quae natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur, fugiendo se contulit, et uno ex ducibus eorum a quo receptus est per dolum interfecto, civitatem eius in suam redegit dicionem* – »Iz Italije poslana je vojska u Panoniju da dovrši rat s Ljudevitom. Kad je ona stigla, Ljudevit je ostavio grad Sisak i bježeći se sklonio k Srbima, za koji narod kažu da drži u svojoj vlasti velik dio Dalmacije, i pošto je jednoga od njihovih knezova, koji ga je primio, ubio na prijevazu, podvrgnuo je njegov grad svojoj vlasti.« Tu ne može biti dvojbe: pribjegavši Srbima, Ljudevit je po kazivanju Ljetopisca pošao iz Panonije u Dalmaciju. U zapisu uz godinu 823. stoji, međutim, o zboru što ga je Ludovik Pobožni održao u Compiègneu na kraju i ovo: *cum imperator iam inde digredi statuisset, adlatum est ei de interitu Liudewiti, quod relictis Sorabis, cum Dalmatiam ad Liudemuhslum avunculum Bornae ducis pervenisset, et aliquantum temporis cum eo moratus fuisset, dolo ipsius esset interfectus* – »kada je car već odlučio da ode odatle, donesena mu je vijest o Ljudevitovoj propasti, da je, pošto je ostavio Srbe, kada je došao u Dalmaciju k Ljudemislju, ujaku kneza Borne, i nešto vremena proboravio s njime, ubijen od njega na prijevazu.« Od Srba, koji su, kako je rečeno, u Dalmaciji, otišao je Ljudevit u – Dalmaciju! Ne može biti da se to ime na oba navedena mjesta upotrebljava u istom značenju. A očito je i to da je politički status jedne i druge Dalmacije različit. Velik dio Dalmacije, koji drže Srbi, nije pod vlašću kneza Borne i njegova roda.¹ Godine 823. franački vladar tamo nema vlasti. Ljudevit se mogao skloniti k njima pred franačkom vojskom kad je već bilo jasno da se neće moći održati na svojoj zemlji i u svojem utvrđenom gradu. To dakle nije ona Dalmacija kojoj je Borna bio knez. Bornina je kneževina ona druga Dalmacija, u koju je Ljudevit došao kada je ostavio Srbe. Tamo je bio Bornin ujak Ljudomisl, pripadnik kneževa roda, i tamo je pritajeno tinjalo staro neprijateljstvo. Ljudevit se prevario uzdajući se u to da se ono može prevladati i to ga je došlo glave. Politički pojam Dalmacije sa svojim knezom i kneževskim rodom bio je dakle uži od zemljopisnoga pojma, koji je obuhvaćao i zemlje pod srpskim knezovima, od kojih je jedan, na svoju nesreću, pružio utočište knezu Ljudevitu kada je taj gonjen od franačke vojske pribjegao k njemu. U svjetlu tih zaključaka posve je nevjerojatna pretpostavka da je Ljudevit bježeći iz Siska krenuo na jug unskom cestom i pribjegao onoj srpskoj župi koja nam je od 14. st. poznata kao posebna plemićka općina sa svojim utvrđenim gradom, po kojoj se i danas zove mjesto Srb pri vrelu Une.² Niti se naime ta srpska općina, kakav god status imala, u ono rano doba mogla nazivati »velikim dijelom Dalmacije«, niti je mogla imati u svojim uskim granicama više knezova, niti je ikako vjerojatno da bi kao dio krbavske županije bila izvan vlasti Bornina kneževskoga roda, pa da se odande iz Dalmacije može »ostavivši Srbe« prijeći u Borninu Dalmaciju, njegovu ujaku Ljudomislju.

Širi pojam Dalmacije, onaj što obuhvaća i zemlju kojom vladaju knezovi iz Bornina roda i onu drugu koju drži narod Srba i njihovi knezovi, zasnovan je jamačno na opsegu rimske provincije, koji je u ranome srednjem vijeku bio određen kasnoantičkom upravnom podjelom. Najbolje nam to dokumentira Geograf Ravenjanin, kojemu se datum ne da čvršće odrediti, ali je sigurno da prikazuje stanje s prijelaza iz antike u srednji vijek.³ Kasnoantičke rimske provincije u njega su još živa stvarnost, ali se zovu »domovine« (*patriae*), jer nema više centralizirane upravne hijerarhije koja bi ih vezala u jedinstveno ustrojstvo carstva. Među tim

»domovinama« jedna je i Dalmacija. Iz njezina se opisa razabire da je to stara rimska provincija toga imena. Od nje je, međutim, na sjeverozapadu odvojena Liburnija, kako se to razabire već u Prokopijevu opisu gotskih ratova.⁴ S time je u potpunom skladu i titula kneza Borne, kako ju je franački ljetopisac zabilježio izvješćujući uz godinu 821. o kneževoj smrti: *Interea Borna, dux Dalmatiae atque Liburniae, defunctus est, et petente populo atque imperatore consentiente nepos illius, nomine Ladasclavus, successor ei constitutus est* – »Međutim je umro Borna, knez Dalmacije i Liburnije, i na traženje naroda te uz carev pristanak postavljen mu je nećak (ili sinovac, ili unuk) Ladislav za nasljednika«. Dalmacija i Liburnija spominju se kao dvije zemlje, koje ipak tvore bližu cjelinu, što izražava veznik *atque*, već u Einhardovu životu Karla Velikoga, koji kaže da je car pripojio svojem vladanju *utramque Pannoniam, et adpositam in altera Danubii ripa Datiam, Histriam quoque et Liburniam atque Dalmatiam, exceptis maritimis civitatibus, quas ob amicitiam et iunctum cum eo foedus Constantinopolitanum imperatorem habere permisit* – »jednu i drugu Panoniju, te Daciju što je do njih na drugoj obali Dunava, zatim još Istru pa Liburniju i Dalmaciju, osim primorskih gradova, koje je zbog prijateljstva i saveza što je sklopio s njim dopustio da ima carigradski car.« To su, kako pokazuje i širi kontekst toga nabranja, sasvim realne političke jedinice onoga vremena koje nastavljaju tradiciju kasnorimskih upravnih područja. Na njima je car Karlo utemeljio svoje uređenje osvojenoga prostora na podunavskom i jadranskom jugoistoku. Toj franačkoj Dalmaciji s Liburnijom, slavenskoj gentilnoj vladavini u njima, stajao je na čelu knez Borna. Ali franačka Dalmacija prema kazivanju Anala na početku trećega desetljeća 9. stoljeća očito nije obuhvaćala svu rimsku provinciju, nije se protezala na gentilnu vladavinu Srba i na knezove koji su joj stajali na čelu, premda je i njihova zemlja bila na području rimske Dalmacije. Tako se moglo kazati da je Ljudevit iz svoje Panonije pobjegao Srbima u Dalmaciju i time se sklonio od Franaka, a onda odatle došao u Dalmaciju, kneževskom rodu podložnih franačkih saveznika, vjernih carskomu vrhovništvu, i tamo pao žrtvom staroga neprijateljstva. Ako se u našoj vijesti kaže da je Borna, koji je s jakom vojskom došao na Kupu ususret Ljudevitu što je nadirao prema njemu, bio *dux Dalmatiae* onda to može biti samo Dalmacija u užem smislu, ona franačka, slavenska gentilna vlast pridružena carstvu podložnim savezništvo. Time se taj naslov razumije mnogo bolje i značenje mu se ocrta oštrije nego se pokazuje na prvi pogled pri običnu čitanju.

Kada je Borna, knez Dalmacije, s velikom vojskom došao na Kupu ususret Ljudevitu, knezu Donje Panonije, koji je kretao protiv njega, nije se dobro proveo. Već u prvoj borbi ostavili su ga Guduskani (*a Guduscanis deseritur*). Tu se postavlja pitanje tko su upravo bili Guduskani, zatim što su oni bili Borni i što on njima, a i to kako treba razumjeti ono da su ga »ostavili«. Na prvo od ta tri pitanja mnogo je lakše odgovoriti nego na drugo, a najteže je odgovoriti na treće, iako se pri letimičnu čitanju može učiniti kao da je obrnuto, da se ta pitanja nižu sve od težega lakšem.

Latinsko ime *Guduscani* izvrsno se podudara s imenom Γουτζησκά, kako se u Konstantina Porfirogeneta (30,95) zove jedna od tri hrvatske županije kojima vlada ban. Ona se posve uvjerljivo može identificirati kao Gacka, jer se u imenima drugih dviju prepoznaju Lika i Krbava. Bansko se područje tako ocrta kao Planinska Hrvatska, a u latinskom *Guduscani* dosta je vjerno preneseno izvorno *Gъdbьska* i odatle izveden naziv stanovnika *Gъdbьščane*. Može se dakle s velikim pou-

zdanjem ustvrditi da su Guduskani što su u prvom okršaju s Ljudevitovom vojskom ostavili kneza Bornu bili upravo Gačani, pa je latinski tekst gore tako i preveden.⁵

Između Gačana i kneza Borne postojao je osobit odnos. *Annales Regni Francorum* u zapisu uz godinu 818. navode da su pred cara Ludovika u Heristall uz poslanike kneza koji je vladao nad Beneventom došli izaslanici i drugih naroda (*et aliarum nationum legati*) među njima i legati... *Bornae ducis Guduscanorum*. To je prvi spomen toga kneza u franačkim analima. Onako kako tu stoji, to znači da je Borna bio na čelu gentilne vladavine Gačana i da je svoju kneževsku vlast legitimirao njome. Time se postavlja pitanje kako gentilno utemeljen naslov *dux Guduscanorum* stoji prema teritorijalnom *dux Dalmatiae (atque Liburniae)*? Teškoća leži u nerazmjeru što postoji između obojega. Gacka je samo mali dio Dalmacije, ili, točnije, upravo Liburnije.

Odatle se vidi da je pri opisu bitke na Kupu naslov *dux Dalmatiae* samo skraćen umjesto potpunog i pravoga *dux Dalmatiae atque Liburniae*. Time je oslabljena vjerojatnost pretpostavci da to što se Borna 818. pojavljuje samo kao *dux Guduscanorum*, a već 819. bori na Kupu kao *dux Dalmatiae* da bi konačno 821. umro kao *dux Dalmatiae atque Liburniae* odražava uspon njegova položaja i moći, čime da je franački car nagrađivao njegovu vjernost.⁶ Nije vjerojatno ni drugo tumačenje po kojem su poslanike caru u Heristall poslali upravo Gačani, a jer je knez Borna vladao i nad njima, bili bi nazvani njegovim poslanicima i on knezom Gačana.⁷ Javlja se i shvaćanje po kojem je Borna knez Dalmacije i Liburnije, a knezom se Gačana naziva stoga što se njegova kneževska vlast proteže i na tu županiju te je on i njezin vladar.⁸ Pomišljalo se i na to da Bornina titula *dux Guduscanorum* sadrži samo onu njemu podložnu plemensku vladavinu koja je bila najbliža franačkoj Furlaniji, Istri i Kranjskoj te se u ratu s Ljudevitom na nju najviše i oslanjao.⁹

Sva ta objašnjenja zanemaruju činjenicu da je naslov *dux (gentis) Guduscanorum* među spomenutima jedini koji Borninoj vladavini daje gentilnu legitimaciju, ali joj je daje potpuno. Stoga taj naslov treba shvatiti vrlo ozbiljno. Ne radi se tu o slučajnom nazivu koji se može upotrijebiti kako je komu zgodno, nego o službenom, obvezatnom i svečanom utemeljenju legitimiteta. To je narav takvih naslova u ranom srednjem vijeku. Osim toga su Gačani u velikoj vojsci koju je Borna poveo protiv Ljudevita na Kupu bili vrlo važni, ako ne i njezina glavnina. Kada su oni ostavili Bornu, našao se on u velikoj nevolji.

Nema pak dvojbe da je i kneževska vlast u Dalmaciji i Liburniji imala svoju gentilnu legitimaciju. Kneževska vlast nad *gens Guduscanorum* mnogo je preuska a da bi se mogla pretpostaviti kao njezino utemeljenje. Polaziti treba od toga da je pravi naslov Bornin bio *dux Sclavorum Dalmatinorum atque Liburnorum*, oslanjajući se na tradiciju kasnorimskih provincija, a prema vijestima koje su došle do nas iz mlađega vremena vrlo je vjerojatno da se naporedo i istoznačno s time javljao i naslov *dux Chroatorum*. To je bila legitimacija gentilne vlasti kojoj je Borna stajao na čelu kao knez.¹⁰ Kako se onda Borna legitimira mnogo uže, samo kao *dux Guduscanorum*? Odgovor nam i opet nude franački anali u jednoj vijesti koja je ovdje već navedena. *Natio* ili *gens Soraborum*, koja je kao svoju zemlju imala velik dio Dalmacije nije bila samo pod jednim knezom nego ih je imala više, a jedan od njih (*unus ex ducibus eorum*) primio je Ljudevita k sebi. Lako je onda pretpostaviti da je i *natio* ili *gens Chroatorum* u drugom velikom dijelu Dalmacije s Liburnijom također imala više knezova. Svaki je od tih knezova imao i svoju gentilnu legitimaciju, užu i podređenu cjelini policentrične gentilne vladavine u koju se ukla-

pala. Među knezovima što su vladali u gentilnom sastavu koji su tvorili *Chroati* ili, pretežno s franačkoga gledišta, *Sclavi Dalmatini* bio je Borna *dux Guduscanorum*, a drugi su knezovi imali druge parcijalne rodovske legitimacije, upravo onako kao što je među knezovima koji su, kako izvješćuje franački analist, vladali u gentilnom sastavu koji su tvorili *Sorabi*, ili pretežno s bizantskoga gledišta, također *Sclavi Dalmatini*, ali drugi nego oni kojima je ime zamjenjivo s *Chroati*, svaki morao imati svoju parcijalnu rodovsku legitimaciju. To su dvije slavenske gentilne vladavine na tlu rimske Dalmacije koje nastavljaju njezinu tradiciju. Borna kao *dux Guduscanorum* samo je jedan od hrvatskih knezova. Da je njih prvobitno doista bilo više u savezu jedne plemenske vladavine, isto onako kako je posvjedočeno da je u najstarije doba bilo kod Čeha i kod makedonskih Druguvita, razabire se i iz prikaza Tome Arhidakona, u kojega stoji da su Splitsani pri najstarijem uređivanju svojih odnosa s gentilnom vlasti Hrvata imali pred sobom *duces Gothorum* ili, malo dalje, *duces Gothorum et Sclavorum*. A upravo taj Tomin izvještaj reproducira, kako se moglo pokazati, zapis koji po bitnim značajkama odgovara prilikama kakve su bile u 7. stoljeću i preuzima autentične formule bizantske kancelarije onoga vremena.¹¹ Pretpostavimo li da je takvo uređenje potrajalo sve do prijelaza iz 8. u 9. st, onda nam se *Borna dux Guduscanorum* pokazuje sasvim naravno kao jedan od *duces Chroatorum* ili *Sclavorum Dalmatinorum*. No ako mu je to možda i bila uža osnovica gentilne vlasti, on se vinuo do vladarskoga položaja nad čitavim hrvatskim sklopom gentilne vlasti, sebi podredio druge *duces*, tako da ga franački analist može zvati *dux Dalmatiae atque Liburniae*, koji je na prvom mjestu i najtemeljnije ipak *dux Guduscanorum*. Taj položaj je Borna najlakše mogao dobiti uz podršku Franačaka za dobre i vjerne usluge, uređujući za njih njihovu Dalmaciju i vladajući njome uspješno i pouzdano. U tome se nazire nastanak hrvatske kneževine pod vlašću jednoga vladara, kojemu je legitimacija gentilna, ali vlast sve nezavisnija od rodovskih struktura i njihovih institucija. Naslovi koje ljetopisac daje knezu Borni odražavaju tako stanje u kojem kneževska vlast u gentilnoj vladavini Hrvata od policentrične upravo postaje centralna. Čini se barem da se uz takvu pretpostavku najbolje mogu razumjeti tekstovi franačkih anala koji se ovdje podvrgavaju filološkoj egzezezi.

Kada se Borna, došavši s velikom vojskom (*cum magnis copiis*) ususret Ljudevitu na Kupu, prvi put sukobio s njime, ostavili su ga njegovi Gačani (*in prima congressione a Guduscanis deseritur*). On se od toga našao u velikoj nevolji i jedva se spasio iz velike opasnosti, a njegov je saveznik, Ljudevitov tast Dragomuž, poginuo u rasapu dalmatinske vojske. Kako god je opći tijek tih ratnih zbivanja jasan, pa oko toga i nije bilo nikakvih nesigurnosti i nedoumica u historiografiji, ipak je potrebno potanje razmotriti što se upravo dogodilo. U prvi mah bi se moglo učiniti da Gačani naprosto nisu izdržali sudar s panonskom vojskom i da su uzmakli ostavivši svojega kneza bez obrane. Takvo se tumačenje, međutim, ne može održati jer se iz daljnjega ljetopišćeva kazivanja razabire da se nisu samo razbježali i povukli s bojnoga poprišta, nego su se i vratili kući, pa ih je knez Borna morao poslije ponovno podvrgnuti svojoj vlasti: *Guduscani domum regressi iterum a Borna subiguntur*. To znači da oni nisu samo pobjegli nego su otkazali poslušnost i dalje se organizirano kretali ne priznajući vlast svojega kneza, sve dok ih on na kraju nije ipak sebi podvrgnuo. Gačani su se dakle pobunili, otpali su od Borne. Svjesno su ga »ostavili« i time izložili najvećoj pogibli.¹²

Anonimni pisac Života cara Ludovika (Vita Hludovici) preuzima izvještaj o bici na Kupi iz Anala i samo ga prepričava. Zanimljiv je pri tome ipak jedan njegov dodatak. On to zbivanje prikazuje ovako (gl. 32). *Fugatus a Baldrico Liudevitus, Bornae occurrit Dalmatiae duci ad Colapium flumen consistenti. Sed Borna, Goduscanorum perfidia an timore desertus incertum, suorum tamen iutus auxilio domestico discrimen imminens tutus evasit, sed et desertores suos postea subegit* – »Pošto ga je Balderik nagnao u bijeg, Ljudevit je naišao na Bornu, kneza Dalmacije, koji je stajao kod rijeke Kupe. Ali je Borna, kad su ga Gačani ostavili, ne zna se sigurno je li zbog nevjere ili iz straha, pomognut domaćom pomoći svojih siguran izbjegao opasnost što mu je prijetila, pa je i one što su ga ostavili poslije pokorio.«

Osim stilski bogatijim i nešto uglađenijim izričajem taj se književno dotjerani opis razlikuje od onoga u Analima u dvojem. Tamo je sukob dvojice knezova prikazan tako kao da je Borna kod Kupe naišao na Ljudevita, a u Životu cara Ludovika kao da je tamo Ljudevit naišao na Bornu. Tu ostajemo u neizvjesnosti. Moramo se zapitati je li anonimni životopisac možda ipak imao i drugih podataka osim onih u Analima. Ali je lako moguće i to da je pri parafrazi tih vijesti u toj pojedinosti bio naprosto nemaran. Druga je razlika ta što anonim dodaje, kako nije sigurno je li Gačane na to da ostave svojega kneza natjerala nevjera ili strah (*Goduscanorum perfidia an timore desertus incertum*). Odatle se vidi da je i anonim parafrazirajući Anale bio svjestan problema koji nas ovdje zaokuplja. Nije umio odrediti puno značenje onoga ljetopišćeva *desertur* »ostavili su ga«. Iz Anala je prenio podatak, i po tome dobro zna za nj, da je knez poslije, kad su se vratili kući, morao pokoravati Gačane. Bilo mu je stoga jasno da oni nisu samo, sudarivši se s Ljudevitovom vojskom, naprosto udarili u bijeg, nego su se odmetnuli od svojega kneza i time pobunili protiv njega. Strah kao mogući motiv nije dakle strah od neprijatelja i neposredne opasnosti u bici. Nije strah na samom mjestu. To je strah na temelju uvjerenja o Ljudevitovoj nadmoći koji je, kako kaže anonim, možda nagnao Gačane da se odmetnu od svojega kneza i da ga ostave na poprištu. A možda je, veli, to bila promišljena nevjera, želja da mu više ne budu podložni. Dakako, to može biti zato što im je njegova vladavina dodijala, pa je vojni sukob s Ljudevitom pružao priliku da je se pokušaju otresti. A može biti da se nisu htjeli boriti protiv Ljudevita i nisu pristajali uz to kako je njihov knez tražio oslonac u Franačkome carstvu.¹³ Ne može se pak reći da su Gačani u bici na Kupi prešli na Ljudevitovu stranu.¹⁴ Oni se nisu pridružili njegovoj vojsci niti su se podvrgnuli njegovu zapovjedništvu, nego su se dalje kretali posve samostalno i vratili kući. Prije se čini kao da su htjeli nastaviti život onako kako su bili svikli od starine i odbijali nastojanja svojega kneza da ih kao vladar ujedinjene i čvršće uređene kneževine oslanjajući se na karolinško carstvo potpuno uklopi u nju.

Kada su Gačani u bici na Kupi ostavili kneza Bornu, bila je to pobuna. O tome pak kako se u slavenskom jeziku onoga ranoga vremena pobuna zvala obavještuje nas staroslavenski prijevod Homilije na Veliki četvrtak Ivana Zlatoustoga. Taj je prijevod sadržan u Suprasaljskome zborniku (11 st.), najstarijem slavenskom menologiju (mineju), zbirci štenija iz legenda i crkvenoga govorništva, što je stigao do nas. Uvodeći slušatelje u kazivanje o Judinoj izdaji, Ivan Zlatousti kaže u tom govoru ovo (gl. 37): *πάλιν θορυβείται τῶν Ἰουδαίων τὸ ἀλόγιστον ἔθνος, πάλιν κατὰ τοῦ ποιμένος ὑλακτοῦσιν οἱ κύνες, πάλιν κατὰ τοῦ δεσπότης στασιάζουσιν οἱ δοῦλοι, ...* – »opet je smeten nepromišljen narod Židova, opet na pastira laju psi, opet se protiv gospodara bune sluge«. Slavenski prevoditelj, vjerojatno neki

književnik 10. stoljeća iz učenoga kruga na bugarskom dvoru u Preslavu, prenio je to ovako (Supr. zbor. 424, 23–25): *пакы матетъ са жидовьскыи несъмыслньи родъ. пакы на пастоуха лаиждъ п'си. пакы на владѣикъ вѣште творать раби.* Grčko *στασιάζουσι* »bune se, dižu bunu« prevedeno je slavenskim izrazom *вѣште творити*. Grčki je glagol izveden od *στάσις* »ustanak, buna, građanski nemir.« Značenje mu je dakle sasvim temeljno. Slavenski izraz, naprotiv, znači »činiti vijeće«, dakle »vijećati na zato sazvanom zboru«. Pobuni tu nema ni traga, značenje »buniti se, dizati bunu« samo je izvedeno. A put kojim je do toga došlo zanimljivo svjedoči o ustanovama i uređenju ranosrednjovjekovnih slavenskih država.¹⁵

Poznato je da je *vět'e* ustanova najstarijega slavenskoga rodovskog ustava. Bio je to skup na kojem se oblikovala i izražavala volja roda ili rodovskih starješina, a poznata je uloga što ju je imalo *вѣче* u starim ruskim gradovima, osobito u Novgorodu. Ono se tamo nalazi u izrazitoj suprotnosti s kneževskom vlasti i gradsko se uređenje zasniva na raznim oblicima kompromisa između toga dvojega. U prilikama gdje su vladari, kakvi su bili bugarski kneževi i poslije carevi, u svojim rukama skupljali sve više vlasti, *vět'e* je kao ustanova drevnoga ustava gubilo svoje prvobitno veliko značenje i najposlije ga je potpuno izgubilo. Oživljavalo je samo onda kada se vladaru osporavala vlast i kada je, makar i samo privremeno, uspostavljani stari poredak u kojem su pripadnici rodovske zajednice donosili odluke vijećajući u vijeću. Kad je bugarski književnik 10. stoljeća morao prevesti grčki glagol *στασιάζω* »buniti se, dizati bunu«, nije za taj pojam imao tradicionalni slavenski izraz.

Staro slavensko uređenje nije znalo za vladare nego samo za starješine, pa u njem nije moglo biti ni bune, nego je vijeće svojom odlukom smjenjivalo starješine. To je sasvim izričito zabilježio Konstantin Porfirogenet (De adm. imp. 29, 66–28): »Ἀρχοντας δέ, ὡς φασι, ταῦτα τὰ ἔθνη μὴ ἔχειν, πλὴν ζουπάνους γέροντας, καθὼς καὶ αἱ ἄλλαι Σκλαβηναὶ τύπον – »Ti narodi, kako kažu, nemaju knezove nego samo starješine (doslovce: starce) župane, kako su uređene i ostale Sklavinije«. A kada su knezovi počeli sve više utvrđivati svoju vlast kao pravi vladari, onda se pobuna protiv nje u prvo doba sastojala upravo u tome što je *vět'e* opet dobivalo svoje staro značenje. Književnik je polazeći od toga iskustva grčki glagol koji znači »buniti se, dizati bunu« preveo slavenskim izrazom *vět'e tvoriti*, koji opisuje upravo takvu situaciju. A opisuje vrlo točno i ono što su napravili Gačani kad su se odmetnuli od kneza Borne. Za zbivanje koje opisuje franački analist dobivamo tako slavenski izraz, koji omogućuje da se vrlo točno odredi ustavnopravna narav onoga što se dogodilo. Gačani su otkazali poslušnost knezu, koji je počeo učvršćivati svoj položaj kao pravi vladar, te je prestajao biti samo rodovski vojvoda, i oživili su svoje vijeće, onako kako je bilo nekada, pa su donoseći u njem odluke napustili položaj pri Kupu i vratili se kući na svoju zemlju i tamo živjeli dalje po starom sve dok knez, kojega moć tada već nije zavisila samo od gatačkih rodova, nije prikupio vojnu silu od drugdje i ponovno ih podložio svojoj vlasti.

Stari nam je ruski ljetopis, tzv. Nestorov, sačuvao i tradicionalni slavenski izraz za život u uređenju kakvo je prethodilo kneževskoj vlasti (izd. Шахматов, Петроград 1916, str. 8): *Полямъ же живѣшемъ о собѣ, и владѣющемъ роды своими, ... и живяху кѣждо съ своимъ родѣмъ на своихъ мѣстѣхъ, владѣюще кѣждо родѣмъ своимъ.* Pa nešto dalje (str. 11): *Полямъ же живушемъ особѣ.* A to je prvobitno stanje naslijedilo drugo o kojem ljetopisac govori ovako (str. 9):

нъ съ Кыи кнѣжаше въ родѣ своемъ, а за нѣмъ (str. 10): и по сихъ братии държати почаша родъ ихъ кнѣжение въ Поляхъ. Prvo su dakle Poljani, rodovska vlast na mjestu gdje je poslije nastao grad Kijev, živjeli sami za se (о собѣ или особѣ) i vladali svojim rodovima (владѣти роды своиими). Sastoji se to u tome da svatko živi sa svojim rodом на svojoj zemlji (живѣти кѣждо съ своимъ родѣмъ на своихъ мѣстѣхъ) i da tamo svatko vlada svojim rodом (владѣти кѣждо родѣмъ своимъ). I u jednom staroruskom komentaru Knjige psalama nalazi se izraz *volsti rodomy* (uz psalam 23,2): мы всѣмъ родѣмъ владемъ.¹⁶

Tu se javljaju dva temeljna termina najstarijega slavenskoga uređenja: *živěti o sobě* i *volsti* ili *volděti rodomy* (*svoimъ*). Pri tome se to *volsti/volděti* ne može uzeti da već od početka znači »vladati«, koje je značenje ta slavenska riječ dobila poslije. Prvotno joj je značenje bliže značenju »upravljati, raspolagati, biti vlastan«. Za vladanje, onako kako vlada vladar, uvedena je poslije, kad se u Slavenu počelo doista vladati, nova riječ *кнѣзь*, uzajmljena od germanskog *kuningaz* »kralj« i od nje izveden glagol *кнѣжити*. Kada se pripadnik roda uzdigne u njem do pravoga vladara, onda se o njem govori kao o knezu i za njega se veli da »kneži« (Кыи кнѣжаше въ родѣ своемъ). A jednako se tako sav kneževski rod uzdiže do vladarskoga položaja nad svom širom rodovskom zajednicom (И по сихъ братии държати почаша кнѣжение въ Поляхъ). Та šira zajednica, u našem primjeru Poljani na Dnjepru, također se naziva rodом. Kneževski rod, kad počne u njoj »knežiti«, preuzima na sebe njezinu vlast, a *vět'e* i *stari* gube svoje značenje. Knez tako sve više postaje pravi vladar. Iz Franačkih se anala jasno razabire da je i Borna pripadao takvu kneževskom rodu. U njima se poimence spominje njegov sinovac ili nećak, a možda i unuk Vladislav (uz godinu 821: *interea Borna, dux Dalmatiae atque Liburniae, defunctus est, et petente populo atque imperatore consentiente nepos illius, nomine Ladasclavus, successor ei constitutus est*). Tu je, vidi se, pri postavljanju novoga kneza imalo bitnu ulogu i *vět'e* široke gentilne zajednice kojoj je Borna stajao na čelu. Bili su to *Sclavi Dalmatini* (*atque Liburni*), ili *Chroati*, kako se saznaje iz drugih vrela. U određenim prilikama, kao što je izbor kneževa nasljednika, imalo je *vět'e* tada još važnu ulogu, ali je to bilo već strogo ograničeno i nije predstavljalo samostalnu vlast. Sasvim je nešto drugo bilo kada na Kupi *Gьdbьščane sьtvorišę vět'e*. To je bila pobuna protiv kneza, grčki bi se reklo *στάσις*. Kad je pak Ljudevit od Srba došao u kneževsku Dalmaciju, reklo bi se to onda *въ Hrьvaty*, bio je tamo ugledan i moćan njegov domaćin Ljudemisl, ujak kneza Borne (uz godinu 823: *... de interitu Liudewiti, quod relictis Sorabis, cum Dalmatiam ad Liudemuhslum avunculum Bornaе ducis pervenisset...*). Iz tih se fragmenata lijepo razabire kako se ocrtava kneževski rod (*кнѣзь родѣ*) kojemu je sve izrazitije pripadao vladarski položaj u gentilnoj zajednici kojoj je stajao na čelu (*кнѣжаše въ Hrьvatěhъ*).

Uz vijesti Franačkih anala o ratničkom sukobu Ljudevita i Borne na Kupi može se dakle iz staroga ruskog ljetopisa dobiti i pripadna slavenska terminologija onoga doba, koja nam bitno osvjetljuje sadržaj škratih latinskih zapisa i daje oštriju sliku zbivanja o kojima izvješćuju. Ta se slika bogato nadopunjuje ako se uzme u obzir i jedno mjesto iz Novgorodskoga ljetopisa. U starijem izvodu Prvoga novgorodskog ljetopisa, kako stoji u sinodalnom rukopisu, uneseno je za godinu 1214. uz ostalo i ovo (izd. Akademije znanosti Sovjetskoga Saveza, Moskva-Lenjingrad 1950, 53): И поиде князь Мьстиславъ съ новгородци къ Киеву мѣсяця июня, на святого Феодора; и доидоша Смольньска, и бысть распря новгородьцемъ съ

смолянны, и убиша новгородци смоляннина, а по князи не поидоша. Князь же Мьстиславъ въ вѣче поча звати, они же не поидоша; князь же чѣловавъ всѣхъ, поклонивъся поиде; новгородъци же, створивъше вѣче о собѣ, почаша гадати.

Odmah se uočuje da se s knezom Mstislavom i Novgorocima dogodilo nešto slično kao s knezom Bornom i Gačanima. Knez ih je poveo na vojni pohod, ali se onda nešto zaplelo i oni su mu otkazali posluš. Nisu pošli za njim kad ih je zvao, pa kad je on na to htio sazvati vijeće, odbili su da se skupe u takvo zakonito kneževsko vijeće koje je priznavalo vladara i njegov ustav. Skupili su se u svoje vijeće, posebno i vlastito vijeće Novgorodaca koje nije priznavalo kneževsku vlast. Bila je to pobuna, a ljetopisac to opisuje riječima створити вѣче о собѣ. Tu se spaja izraz *stvorigi vĕt'e* što ga je prevodilac Ivana Zlatoustoga u Suprasaljskom zborniku upotrijebio za pobunu s onim *živeti o sobě* kojim ruski ljetopisac izriče kako je živio rod Poljana prije nego je dobio kneza. To se potpuno uklapa u sliku. Ono što su Gačani učinili na Kupi može se dakle njihovim riječima i prema njihovu shvaćanju opisati kao *stvorige vĕt'e o sobě*.

Dalje je sve bilo različito. Na svojem posebnom vijeću Gačani su odlučili da napuste kneza, da se vrate kući u Gacku *živētъ na svoihъ mĕstĕhъ o sobĕ i volstъ rody svoimi*. Knez je morao doći s drugom vojskom i ponovno ih sebi podvrgnuti. A od tada *kъnĕžaše въ Гѣдѣсѣахъ*. Novgoroci su pak zaključili da ipak pođu za svojim knezom начаша воевати по Днѣпру городѣ. To ne mijenja, međutim, ništa na potpunoj sukladnosti između ratnoga zbivanja 819. na Kupi kako ga opisuje franački analist i stare slavenske ustavne terminologije kakva se susreće kod bugarskog književnika i ruskih ljetopisaca kad govore o usporedivim prilikama i zbivanjima.

A o terminologiji je upravo i riječ. Mogao bi, naime, nastati nesporazum kao da se ovdje povijest hrvatske kneževine tumači poviješću ruske, pa da se tako briše razlika među povijesnim pojavama koje su po mnogo toga očito različite. Ovo, međutim, nije historijsko istraživanje nego filološko. Ne tumači se postanak država nego sadržaj tekstova. Nisu tu jednake kneževine nego praslavenska ustavna terminologija koja je u obje stvarala podlogu za govor i rasuđivanje o prilikama i životu zajednice što su se u obje tada nalazile na prijelomu koji karakterizira početke ranosrednjovjekovnih država, u napetosti između tradicionalne rodovske i nove vladarske vlasti. Kada se precizno i škrto latinsko kazivanje Franačkih anala zaodjene u pripadnu slavensku terminologiju i frazeologiju, postaje mnogo rječitije i govori autentičnije, bljesne neslućenim sjajem, a njihovu se piscu i sa strane s koje se to ne očekuje dojmljivo potvrđuje obaviještenost i pouzdanost.

Od svih pitanja što se postavljaju oko poraza kneza Borne 819. na Kupi, kako je opisan u Franačkim analima, najzagonetnije je svakako ono o njegovim pretorijancima što su ga tada, kad su ga napustili Gačani, spasili iz velike pogibli: *in prima congressione a Guduscanis deseritur; auxilio tamen praetorianorum suorum protectus evasit*. Nema dvojbe da se tu očituje klasična naobrazba franačkoga književnika i osjeća ozračje karolinške renesanse. U Rimskom carstvu pretorijanci, vojnici pretorijanskih kohorta, bili su isprva osobna straža vrhovnih zapovjednika, a onda carska garda, koje su zapovjednici imali veliku moć i znatan utjecaj. No upravo zato jer se tako dobro zna što su u starom Rimu bili pretorijanci, ostaje zagonetno što franački analist misli kad piše o pretorijancima kneza Borne. Jasno je da je riječ o vojnicima, o jakoj vojnoj sili koja je u slomu teškoga poraza uspjela zaštititi kneza

od velike opasnosti. Najprirodnije je tu pomišljati na neku vrstu tjelesne straže.¹⁷ No kako god to na prvi pogled bilo uvjerljivo, tjelesna straža se kao institucija teško zamišlja kada je riječ o ranosrednjovjekovnom knezu, pa se stoga i napušta taj izraz i pri tumačenju franačke vijesti biraju neodređenije riječi.¹⁸ Najpouzdanijim se moglo učiniti i to da se *praetoriani* uopće ne prevodi. Tako pitanje ostaje posve otvoreno.¹⁹ Ipak se kad se govori o pretorijancima najlakše pomišlja na tjelesnu stražu.²⁰ Tako u standardnoj historiografskoj literaturi franačka vijest o pretorijancima dalmatinskoga kneza nije dobila preciznoga tumačenja.

Franački anali spominju pretorijance na još jednom mjestu, ali u sasvim drugom kontekstu. Uz godinu 821. bilježi ljetopisac o promjeni na bizantskom prijestolju ovo: *Adlatum est et de morte Leonis Constantinopolitani imperatoris, quod conspiratione quorundam optimatum suorum, et praecipue Michaelis comitis domesticorum, in ipso palatio sit interemptus; qui suffragio civium et praetorianorum militum studio infulus imperii suscepisse dicitur* – »Javljeno je i o smrti Leona, carigradskoga cara, da je po uroti nekih svojih izvršnika, a najviše Mihaila, zapovjednika tjelesne straže, u samoj palači bio ubijen; a taj je, kažu, glasanjem građana i nastojanjem vojnika pretorijanaca primio posvećenu vrpču carstva.« Ubijeni car je Leon Armenac (813–820), a njegov nasljednik Mihail Amorijac (820–829). Taj potonji bio je ratni drug cara protiv kojega se urotio i kojega je krvavo svrgnuo te je sâm sjeo na prijestolje.

Taj događaj opisuju, dakako, i bizantski kroničari. Od njih saznajemo da je franački analist bio vrlo dobro obaviješten. Car Leon je doista bio ubijen u carskoj palači, što se prije njega nije dogodilo ni jednomu caru u Carigradu.²¹ Mihail je bio u to vrijeme u tamnici, ali je uspio potaknuti svoje pristaše da ubiju cara. Bila je to dakle doista urota, upravo kako veli franački analist.²² A Mihail je po činu bio ὁ τὴν τοῦ ἐξκουβίτου τάγματος ἀρχὴν διέπων (Georgije Monah, De Leone Armenio gl. 23) odnosno ὁ τὴν τοῦ ἐξκουβίτων τάγματος ἀρχὴν διέπων (Leon Gramatik o caru Leonu), dakle zapovjednik odreda ekskubita, kako su se zvali stražari carske palače. Njihov je zapovjednik nosio kasnoantički naziv *comes* (npr. κόμης τοῦ βασιλικοῦ ἐξκουβίτου »zapovjednik carskog odreda ekskubita« (u Aktima 6. koncila 1) ili καὶ ἀξία αὐτὸν ἐτίμησαν ἦν Ῥωμαῖοι καλοῦσι κόμητα ἐξκουβιτῶρων »i počastili su ga činom koji Rimljani (tj. Bizantinci) zovu zapovjednikom odreda ekskubitora« (u Kronici Nikefora, carigradskoga patrijarha, na 95. stranici prvoga izdanja).²³

Ekskubitori ili ekskubiti bili su jedinica carske garde koja je upravo čuvala palaču, jedna od četiri što su se zvale τάγματα i za razliku od vojno-teritorijalnih jedinica zvanih θέματα bile stacionirane u Carigradu.²⁴ Prema vijesti Teofanova nastavljača (1, gl. 21) imao je car Leon odlučnoga neprijatelja koji ga je namjeravao svrgnuti: Μιχαὴλ τοῦτο ἦν ὃς τὴν φοιδεράτων τότε ἐπειλημμένος ἀρχὴν »To je bio Mihail koji je tada zapovijedao federatima«. I federati su bili vojna jedinica stacionirana u Carigradu (τάγμα). Tako Skilica p. 487: Ἡγεμῶν τοῦ τῶν φοιδεράτων τάγματος »Zapovjednik tagme federata«. Razlika između ekskubita i federata nije velika jer se u oba slučaja radi o vojsci stalno smještenoj u carskome gradu, dakle o carskoj gardi makar i u širem smislu.

Govoreći o gardijskim vojnicima kao o domesticima, a ne o ekskubitorima ili federatima, franački analist preuzima terminologiju kasnoga Rimskog carstva. U njem su domesticci bili poseban odred odabranih carskih vojnika, a na čelu im je stajao *comes domesticorum* (npr. *Latinum domesticorum comitem* u Amijana Mar-

celina 14, 10, 8). Čuvali su cara osobno i njegovu palaču, pa su se odatle razvila i τάγματα bizantske carske garde. Tako je grčki naziv tu vrlo učeno polatinjen. No kada isti analist malo dalje uvodi pretorijance, govori o instituciji koja u Bizantu 9. stoljeća nije postojala i stoga taj termin nema onodobnoga grčkoga ekvivalenta. Prenosi se iz historijskoga konteksta antičkoga Rima, pa se stoga u Franačkim analima, kada je riječ o Bizantu onoga vremena, ne upotrebljava terminološki nego u prenesenom smislu učenoga oživljavanja antičkih asocijacija. Bizanski car nije imao pretorijanaca, baš kao što ih nije imao niti Borna, knez Dalmacije. Treba dakle utvrditi na što je franački analist mislio kad je pisao o bizantskim pretorijancima.

Opis proglašenja Mihaila Amorijca za bizantskoga cara u kronikama je vrlo kratak i ne donosi mnogo pojedinosti. Nešto je sadržajni tek u Teofanova nastavljača (2,2). On kaže da su poslije ubojstva cara Leona izveli Mihaila Amorijca iz tamnice, a na nogama su mu još bili lanci jer se nisu bili našli ključevi od njih, koje je car Leon radi veće sigurnosti bio sakrio. To, međutim, nije bila zapreka da se on odmah proglasi carem: ἐπὶ τὸν βασιλείον ἐκάθισεν θρόνον, καὶ παρὰ πάντων τῶν τέως ὄντων ἐν τῷ παλατίῳ προσεκυνέθη αὐτοκράτωρ ἀναγορευθεὶς – »sjeo je na carsko prijestolje i svi su mu se koji su tada bili u palači poklonili i proglasili ga samodržcem«. Odatle je odmah pošao u crkvu sv. Sofije: πρὸς τὸν θεῖον καὶ μέγαν ναὸν προελήλυθεν τοῦ στέφους ἐκ τῆς πατριαρχικῆς χειρὸς καὶ τῆς πανδήμου τυχεῖν ἐπιθυμῶν ἀναρρήσεως – »pošao je k božanskoj i velikoj crkvi želeći vijenac iz patrijarhove ruke i da ga sav narod izviče za cara.«

Nema tu ničega što bi se pobliže poklapalo s onim analistovim: *qui suffragio civium et praetorianorum militum studio infulus imperii suscepisse dicitur*. Tu se *suffragium civium* može izjednačiti s kroničarevim πάνδημος ἀνάρρησις, ali *praetorianorum militum studium* nema u grčkom prikazu tih događaja ničega što bi mu izričito odgovaralo. Franačka vijest sadrži tu podatak o jednom elementu zbivanja koji se u bizantskoj zagubio. Ona i jest suvremena događaju, dok je Teofanov nastavljač od njega dosta mlađi. Nama pak ne preostaje ništa drugo nego da u analistovim *praetoriani milites* vidimo upravo one ekskubite, gardijsku jedinicu kojoj je Mihail Amorijac bio zapovjednik (*comes*) a možda i druge jedinice stacionirane u prijestolnici. Bez te vojničke potpore teško bi Mihail tako lako i neosporeno sjeo na carsko prijestolje.

Nema dakle nikakve dvojbe da pišući o bizantskim *praetoriani milites* franački analist taj naziv nije upotrijebio u smislu bizantske terminologije i vojne organizacije, nego preneseno, oživljavajući u duhu karolinške renesanse učeno sjećanje na prilike u starome rimskom carstvu kakvo je bilo u antička vremena. Stoga je potpuno neosnovana Hellmannova pretpostavka da bi to što se u istim analima spominju i pretorijanci kneza Borne moglo značiti da je njegova vojska bila izvježbana i organizirana prema bizantskom uzoru.²⁵ Očito je da je izraz *praetoriani* i tu upotrijebljen jednako kao u opisu bizantskih zbivanja: u prenesenom značenju i kao asocijacija na ustanove rimske antike. Pitanje o tome što su upravo bili ti pretorijanci koji su u bici na Kupu odigrali tako važnu ulogu ostaje dakle potpuno otvoreno. Odgovoru na nj vodi drugi anonimni franački pisac, ovdje već spomenuti biograf cara Ludovika Pobožnog (*Vita Hludovici*), koji je drugim riječima prepričao vijest iz Anala. On iz njih nije preuzeo naziv *praetoriani* nego ga je, kako je gore navedeno, opisao drugim riječima: *suorum tamen iutus auxilio domestico discrimen imminens tutus evasit*. Ono što su u analima *praetoriani sui* to je u životopisu *auxi-*

lium domesticum suorum. Na prvi je pogled jasno da je to nešto domaće i nešto svoje. Treba, međutim, pobliže razmotriti što te riječi sve mogu značiti. Tek tako će se moći malo pouzdanije razabrati što je ta »domaća pomoć svojih« zapravo bila.

U izrazu *domesticum auxilium suorum* sve su riječi obične i svakodnevne, mogu se uzeti u takvu neprisiljenu i gipku, pa stoga i slabo određenu značenju. Središnje je tu pitanje je li *domesticum iutus auxilio* naprosto zalihostan izraz u kojem se dva puta izriče pomaganje »pomognut domaćom pomoći« ili pak *auxilium* tu nema svoje obično apstraktno značenje nego neko terminološko i konkretno. Od starine se već ta riječ upotrebljava u značenju operativne vojne pomoći. Tako npr. Livije 6, 9, 8: *Romani auxilii adventus* – »Dolazak rimske (vojne) pomoći«. U takvoj porabi *auxilium* može značiti upravo vojnu jedinicu. Tako Tacit u Historijama (2, 14): *adiuncta Ligurum cohors, vetus loci auxilium* – »pridružena je kohorta Liguraca, stara (vojna) pomoć tomu mjestu,« ili isti pisac u istom djelu (3,47): *caesa ibi cohors, regium auxilium olim* – »tamo je posječena kohorta, nekada kraljevska (vojna) pomoć«. To se toliko ustalilo da se, kad oružana pomoć nije bila uređena vojna jedinica, to uz naziv *auxilium* još posebno specificiralo. Tako i opet Tacit u Historijama (2,11): *deforme insuper auxilium, duo milia gladiatorum* – »k tomu neu-ređena (oružana) pomoć, dvije tisuće gladijatora.« Obično se u takvom smislu upotrebljava množina *auxilia*, pa je to ušlo i u rimsku vojnu terminologiju, te se nalazi i u školskim rječnicima sa značenjem »pomoćne čete«. No, kako pokazuju navedeni primjeri, rabio se i singular, naročito tamo gdje se mislilo baš na jednu vojnu jedinicu, a ne na pomoćnu vojsku uopće, suprotstavljenu jezgrenim jedinicama, osobito rimskim legijama.

Odatle se razabire da životopišćev izraz *auxilio iutus* ne valja shvatiti kao da je u njemu prazan semantički hod: »pomognut pomoći«, što već samo po sebi nije vjerojatno u tekstu takve naravi, nego se tu u *auxilium* podrazumijeva i oružje i vojna jedinica, upravo četa. No *auxilium* je u srednjem vijeku dobilo još jedno značenje, koje je ovdje važno. Počelo je izražavati obvezu da se pruža oružana pomoć. Tako u Kapitularu Franačkoga kraljevstva 204, p. 70, 11: *in consilio et in auxilio unusquisque erga alterum parati sumus adiutorium ferre* – »u savjetovanju i oružanoj obvezi spremni smo svaki od nas drugomu doći u pomoć«. I tu *auxilium* i *adiutorium* nisu isto, baš kao što u Životopisu cara Ludovika izraz *auxilio iutus* (koja je druga riječ sadržana i u *adiutorium*) ne ponavlja dva puta baš isto značenje. Slično je i u Kapitularu Franačkoga kraljevstva 205,6: *ut illi... sint nobis fideles... ac veri adiutores vero consilio et sincero auxilio* – »da oni... nama budu vjerni... i istinski pomagači istinitim savjetom i iskrenom obvezom da nas podupru oružjem.« Riječ je dakle o načinu izražavanja kakav je bio uobičajen i ustaljen u karolinško doba i pruža pouzdan okvir za razumijevanje izraza kojim anonimni biograf cara Ludovika opisuje ono što je analist razumijevao pod nazivom *praetoriani*. Posebno srednjovjekovno značenje riječi *auxilium* vrlo se jasno pokazuje u izrazu jednoga mlađega kroničara: *miles eius effectus, auxilium suum illi pollicitus est*. – »pošto je postao njegov vojnik, obećao mu je svoju oružanu pomoć« (Herm. Augiens. chron. uz god. 1054). Tu se dobro vidi kako se *auxilium* veže uz osobnu obvezu oružane potpore.

Očrtava se tako za *auxilium* značenje blisko terminološkomu u kojem je sadržana i predodžba vojne jedinice i osobne obveze na oružanu službu. Postavlja se sad pitanje što u tome svjetlu onda upravo znači *auxilium domesticum*. Pridjev *domesticus* izveden je od imenice *domus* »kuća, dom« i samim se time odnosi na

sve ono što je vezano za kuću, znači dakle »kućni, domaći«. Sva druga značenja kao »prisan«, »blizak«, »unutrašnji«, »domovinski«, »osobni« ili »povjerljiv« izvedena su iz toga temeljnoga i ne dokidaju ga, nego ga tek usmjeruju i primjenjuju u kojem osobitom smislu. Odnosi se naročito na ukućane, kućnu čeljad, pa je *domesticus*, kad se tako upotrebljava, blizak značenju pridjeva *familiaris*, što je izveden od *familia*, a to opet od *famulus* »sluga«, pa označuje sve koji ovisni o ocu (*pater familias*), gospodaru kuće, žive u njoj. Stoga se poimenično *domestici* još od starine rabi u značenju »ukučani« »čeljad«, pa »domaća služinčad«. To se lijepo potvrđuje u svim rječnicima, pa tako i u našem Divkovićevu.

Iz svega toga jasno proizlazi da *auxilium domesticum* franačkoga analista valja shvatiti kao »kućna obveza na oružanu pomoć«, a podrazumijeva se i da je to četa. To je pak, kako se tamo čita, *auxilium suorum*, dakle obveza koju imaju »svoji«. Na tom mjestu *sui* ima sasvim drukčiju vrijednost nego je ima *praetoriani sui* u Analima. Tamo kazuje samo to čiji su pretorijanci, a ovdje je poimenično i tako dobiva značenje »svoji ljudi«. To će reći ljudi koji su tom obvezom u osobnom odnosu prema knezu. Time se taj odnos kao unutrašnji suprotstavlja nekom vanjskomu. A taj je, što jasno proizlazi iz zbivanja u bici na Kupi kako ga opisuje analist, odnos što ga prema knezu ima *gens Guduscanorum*. Pokazuje se tu nešto vrlo zanimljivo i znatno. Premda je on, kako ga isti Franački anali zovu, *dux Guduscanorum*, ipak, kako proizlazi iz opisa bitke na Kupi, *Guduscani* nisu u punom smislu *sui*, nego su to neki drugi, kućni i domaći, koji su ga zato i spasili kad su se Gačani okrenuli od njega, *stvorišę vęt'e*, kako se, po svemu se čini, onda govorilo. Ta kuća, od koje dolazi obveza na oružanu pomoć, susreće se u srednjovjekovnim slavenskim pravnim tekstovima, njezin naziv pripada slavenskoj ustavnoj terminologiji. U Rusa je to князь дворъ (Ruska pravda, kratka redakcija čl. 38; opširna redakcija čl. 40; skraćena redakcija čl. 11), a u Hrvata, posve podudarno, *dvor knež* (Vinodolski zakon čl. 33 i 50). Kao svaki *dvor*, koji u prastarom slavenskom članjenju svijeta čini cjelinu s domom, pa se tako *domъ* i *dvorъ* kao svoje suprotstavljaju vanjskom svijetu, tuđem, koji tvore polje, travnjaci i lugovi, što su vanjski i strani, ali ipak čovjeku i korisni, te sasvim tuđa i neprijateljska šuma i blato, gore i doline, a sasvim daleko, na kraju, nalazi se more (*pol'e, loğъ - lěsъ, bolto, gora, dolъ - mor'e*).²⁶ Ono što pripada dvoru može se stoga latinski nazvati *domesticum*.

Ranoslavenski ustavni naziv *кнѣзь дворъ* javlja se u Vinodolskom zakonu u svojem prvotnom prenesenom značenju »kneževo gospodarstvo«, središnje u kneštvu, ali označuje i kneževo sudište (čl. 22), najviše u kneštvu. U Ruskoj pravdi javlja se samo u tom drugom značenju (osobito jasno u opširnoj redakciji čl. 29). Uz kneževo gospodarstvo kao najjače i knežev sud kao najviši ide dakako i oružana sila, domaća, vezana za isti taj dvor. Razabire se tu terminološki kako je oslanjajući se na svoj dvor, što treba shvatiti u prvotnom značenju »dvorište i gospodarstvo na njem«, knez postupno izgrađivao svoju osobnu vlast suprotstavljajući je i nadređujući onoj roda kojemu je »knežio«. Od predstojnika te vlasti postajao je tako sâm vlast nad njom. Opis bitke na Kupi u Franačkim analima daje lijep primjer za to.

Kao i poljoprivredni radnici te ostali sluge na kneževu dvoru bili su i oni kneževi ljudi koji su bili obvezani na oružanu pomoć (*auxilium domesticum suorum*), njegovi ukučani, kućna čeljad posebne vrste. Tražimo li pak riječ iz slavenske starine koja istovremeno označuje ukućane, kućnu čeljad, služinčad i ostalo osoblje, ali i oružanu pratnju obvezanu na vjernost, onda je takvu riječ lako naći jer je samo

jedna i dobro poznata. To je riječ *družina*. U slovenskom jeziku ona znači »obitelj«. Također u slovenskom, ali i u kajkavskom narječju hrvatskoga jezika, znači »služinčad.« U štokavskom narječju hrvatskom i srpskom *družina* je i »kućna čeljad«, pa tako B. Bogišić bilježi: *Svi kućni članovi zovu se kućna družina* (Zbornik 9). Kad Reljković veli *gospodarstvo i kućnu družinu* (Satir 12a), onda se to približuje prvotnom značenju onog dvora *kneža* u Vinodolskom zakonu, a na kneza Borna moramo pomisliti kad narodna epska pjesma pjeva o banu: *Pa on sleće niz bijelu kulu / i veseo u družinu dođe / a sluge mu ata izvedoše, / banica mu donese oružje* (Karadžić, SNP 3, 409). Tu kao da kreće protiv Ljudevita na Kupu. Povest će vojsku Gačana, kojima je knez, ali kad oni »učine vijeće za se«, spasit će ga družina što ga je pri polasku čekala u dvoru. Ovamo idu i ovi stihovi: *On pogleda na svoju družinu, / a družina za puške junačke* (isto 291). Vitezović kazuje isto jezikom plemenite barokne ugladenosti: *Dal si mi... šereg družine viteške ravnati* (Odilenje 23), a iz narodnih je pjesama poznata mnogo sirovija hajdučka družina. Osnovno pak značenje starinskom jednostavnošću izriče glagoljska isprava s kraja 16. st.: *Da ne smem s mojom ženom, detcom i s družinom v mojoj hiži spavati*. Od toga su krenula ostala značenja. Ista takva ima i bugarsko *дружина*. U nekim dijalektima ono znači »obitelj, ukućani, čeljad, sluge«, ali je upravo za bugarski vrlo karakteristično značenje »hajdučka četa«, što su, dakako, ljudi obvezani na oružanu pomoć jedan drugomu, a prije svega svojemu harambaši.

Tako je za cijelo južnoslavensko područje nedvojbeno utvrdivo onakvo značenje praslavenske riječi *družina* kakvo nas upućuje na to da u njoj vidimo izvorni izraz za ono što anonimni biograf cara Ludovika opisuje s *domesticum auxilium suorum*. Razabire se i to kako je ta riječ došla do toga značenja i kojim se razvojem stvorila kućna kneževa vojna sila, ono što se sasvim u skladu s rezultatima ovoga terminološkog istraživanja njemački zove »Hausmacht«. Nasuprot svemu tomu nema nikakve težine što u starocrkvenoslavenskom riječ *дружина* dolazi samo u značenju »pratnja«, kao prijevod grčkoga *συνοδεία* ili *οἱ σύν αὐτῶ*. Tu se i opet lijepo pokazuje kako se prvobitna slavenska jezična starina mora rekonstruirati iz govorne porabe slavenskih jezika i svih njihovih dijalekata, a ne može iščitavati iz starocrkvenoslavenskoga, jer je književni jezik Ćirila i Metodija značenjskim raščlambama naglo raskinuo upravo s tom poganskom starinom.

U starim ruskim vrelima, koliko ne preuzimaju starocrkvenoslavensku porabu te riječi, *дружина* ima za nas osobito zanimljivo terminološko značenje. Njome se označuju ljudi iz najbliže kneževe okoline, njegovi savjetnici i njegova stalna vojska. Tako čitamo u Nestorovu ljetopisu: *Ярославъ же, пришьдъ, съде Кыевъ, утьрь пота съ дружиною своєю, показавъ побѣду и трудъ великъ* (uz godinu 6527=1019) i u Poučeniju Vladimira Monomaha: *Олеъ на мя приде... и бишася дружина моя с нимъ* ili u Prvom novgorodskom ljetopisu (uz godinu 6708=1201): *съ нѣколикымъ дружины*.

Dojmljivo se to značenje pokazuje kada se u Nestorovu ljetopisu pripovijeda kako su se za noćne oluje sukobili kneževi Mstislav i Jaroslav. Jaroslav je dolazio s Varjazima, Skandinavcima koje je pozvao preko mora u pomoć. O onome što se tada zbilo pripovijeda ljetopisac uz god. 6532=1024 ovako: *Мьстиславъ же съ вечера испълчи дружину, и постави Сѣверъ въ чело противу Варягомъ, а самъ ста съ дружиною своєю по крилома. И бывъши ноци, бысть тъма, мълния и громъ и дъждъ. И рече Мьстиславъ дружинѣ своєї: »поидѣмъ на ня«. И поиде Мьстиславъ, и Ярославъ противу, и съступися чело, Сѣверъ,*

съ Варягы, и трудишася Варязи, сбкуще Сбверъ, и по семь наступи Мьстиславъ съ дружиною своею, и нача сбщи Варягы. И бысть сбча сильна; яко посвѣташе мълния, бльщашеться оружие; и бѣ гроза велика и сбча сильна и страшна. Видѣвъ же Ярославъ, яко побѣждаемъ естъ, побѣже съ Якуномъ, князьмъ Варяжскимъ, и Якунъ ту отбѣже луды златыѣ. Ярославъ же приде Новугороду, а Якунъ иде за море. Мьстиславъ же, освѣтъ заутра, видѣ лежаща исбчены, свои Сбверъ и Варягы Ярославлѣ, и рече: »кѣто сему не радъ? се, лежитъ Сбверянинъ, а се, Варягъ, а дружина своя цѣла«.

Tu odmah upada u oči da se *družina* rabi u dva razna značenja. Kada se priča kako Мьстиславъ испълчи дружину, onda se radi o cjelokupnoj njegovoj vojsci. Kad se pak odmah zatim opisuje kako ju je postavio, razlikuje se Сбверъ, rodovska vojska Severjana, kojima je on vladao kao knez, isto onako kao Borna Gačanima, i sama kneževa družina, njegovi osobni pratioci i stalna vojska. Prvu je stavio na čelo, a drugu po krilima. Kada se dalje kaže kako je dao zapovijed za napadaj дружинѣ своєї, onda se to odnosi na čitavu vojsku, jer upravo Severjani napadaju prvi. Oni nisu učinili вѣче о собѣ. Izginuli su u srazu. Za njima je pak udario sam knez sa svojom družinom i tako iznio pobjedu. Pobjegli su Jaroslav i njegov saveznik varjaški knez Jakun. Taj je čak izgubio svoju zlatnu kabanicu. Drugoga je jutro rano Mstislav izašao na razbojište i vidio kako tamo леже исјечени njegovi Severjani i Jaroslavljevi Varjazi. A bio je zadovoljan jer mu družina nije imala spomena vriednih gubitaka. Pri tome je riječ i о свои Сбверъ i о своя дружина. Očito je tu riječ о два razna stupnja svojosti. To nam je već poznato. Kako je gore rečeno, Borna je bio *dux Guduscanorum*. Gačani su prema tome bili *sui*. No oni što su mu pomogli kad su ga Gačani ostavili bili su *auxilium domesticum suorum*, upravo *sui domestici*. Terminološki paralelizam je tu potpun.

Kneževa družina kao njegova osobna vojska javlja se i na drugim mjestima u Nestorovu ljetopisu. Tako na onom uz god. 6453=945: В се же лѣто рекоша дружина Игоревѣ: »отроци Свѣнължи изодѣлися суть оружиемъ и пѣрты, а мы нази; да поиди, князе, съ нами въ дань, да и ты добудеши и мы.« Tako mogu govoriti knezu njegovi domaћи војници, dokoni i željni plijena, novoga oružja i одјеце, а ne rodovska vojska koja da bi izašla na pohod mora napustiti kuću i imanje, zapustiti poslove i приход. Ona se može podizati samo kada se radi о velikim stvarima koje se тичу sve gentilne zajednice, а ne samo kneževa dvora i njegove družine. Na drugim je mjestima opet дружина čitava vojska pod kneževim zapovjedništvom. Tako očito na ovome u Lavrentijevskom rukopisu uz god. 6680=1172: Ждаша дружины 2 недѣли, и не дождавше бѣхаша с переднею дружиною ili u Prvom novgorodskom ljetopisu uz god. 6699=1191: поя съ собою передьнюю дружину. Tu se radi о velikim vojnim skupinama što dolaze s raznih strana, па jedna čeka drugu, а raspoređene су u prednje i stražnje. Očito je da to nisu kneževi »domaћи« војници.

Do toga drugog značenja je u ruskom očito došlo tako što se naziv družina od kneževe domaće čete prenio na svu vojsku koju je vodio knez. To je bilo moguće stoga što ta riječ znači i »pratioci«, па se u tom smislu može primijeniti na sve kneževe војнике bez obzira na to kakav je njihov odnos prema njemu. A olakšano je to bilo time što je u zapadnim i istočnim slavenskim jezicima riječi *družina* posve izgubilo značenje »ukućani, kućna čeljad, obitelj«, а jako se istaknulo značenje »oružana četa«. Ipak ukrajinsko družina u značenju »svaki od supružnika – kako muž tako i žena« svjedoči da je u južnoslavenskome još raspoznatljivo prvobitno

stanje, jer je značenje »ukučani, kućna čeljad, obitelj« nekada postojalo u istočnoslavenskom te je ostavilo samo neznatan trag u ukrajinskom. Odatle izlazi da je u ruskom došlo do istoga terminološkoga razvoja kao u južnoslavenskom. Ta je podudarnost zasnovana na sukladnim prilikama i shvaćanjima i ustavnim ustrojevima usporedivima u mnogome. U istočnoslavenskom je nestala veza s domom i dvorom, ali se zato oružano i vojničko značenje te riječi osobito dobro razvilo. Tako se onda moglo proširiti i na svu vladarevu vojsku, što se u južnoslavenskome, čini se, nigdje nije dogodilo.²⁷

Sada se vrlo pouzdano može reći što su upravo oni analistovi *praetoriani* koji su na Kupu spasili kneza. To je njegova *družina*. Ta je ekvivalencija terminološka. No etimologija praslavenske riječi *družina* i razvoj njezina značenja pokazuju prilično jasno o kakvoj se instituciji radilo i koja joj je bila uloga pri nastanku dalmatinske kneževine pod vrhovnom franačkom vlasti. Da bi našao izraz za kneževu *družinu*, analist je pribjegao klasičnoj naobrazbi i uzeo riječ *praetoriani*, koja se može smatrati kao da joj je ekvivalentna, ako se slavenski knez u franačkoj Dalmaciji usporedi s rimskim carem. Ruska je kneževina u mnogo čemu drukčija povijesna pojava nego hrvatska. Ipak se u njoj susreće analogni razvoj i adaptacija praslavenske ustavne terminologije. Ta je podudarnost od velike pomoći pri tumačenju vijesti franačkoga analista o pretorijancima kneza Borne. Oni koji su uzimali kao da to znači »tjelesna straža« doista nisu bili daleko od istine. A ipak su ostajali izvan vremena i prostora jer se tako nije razabiralo kakva je to upravo ustanova i koji joj je položaj u uređenju i shvaćanjima slavenske Dalmacije onoga doba. Uopće se u tom smislu pokazalo vrlo korisnim prebaciti kazivanje franačkoga ljetopisca u ranosrednjovjekovnu slavensku terminologiju. Ono od toga postaje mnogo preciznije i sadržajnije, a time i vrednije kao povijesno vrelo. Progovara Borninim jezikom i izražava shvaćanja njegova doba, koliko je nama danas moguće prodrijeti do njih. A upravo tu filologija može historiografiji najviše pružiti. Pri tome ona i za sebe otkriva bogatstvo jezične izražajnosti u povijesnoj dubini vremena. Tomu je obojemu posvećen ovaj prinos.

¹ Usp. R. Katičić, Die Anfänge des kroatischen Staates, Die Bayern und ihre Nachbarn, 1, Denkschriften der Philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 179, Wien 1985, 304–305 = Filološka razmatranja uz izvore o začecima hrvatske države, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 16 (1986), Split 1987, 83–84.

² Usp. N. Klaić, Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine, Zagreb 1972, 18, bilj. 3; ista, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, 2. izd. Zagreb 1975, 211–212 s bilj. 115; ista, Povijest Hrvata u srednjem vijeku, Zagreb 1990, 51 s bilj. 54.

³ Usp. Katičić, nav. dj., 299–300 = 78.

⁴ Usp. Katičić, nav. dj., 301–303 = 80–82.

⁵ Usp. Katičić, nav. dj., 305–306 = 85–86.

⁶ Tako tumači slijed naslova kneza Borne u franačkim analima М. С. Дринов, Южные славяне и Византия в X веке, Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских при Московском Университете, 1875, книга 3-я, Съчинения на М. С. Дринова, том 1, София 1909, 407. Drinov misli da je upravo tim nadređivanjem Borne brojnim malim knezovima utemeljena hrvatska država u sjevernoj Dalmaciji.

⁷ Tako E. Dümmler, Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches unter den Karolingern (795–907), aus dem X. Bande des von der kais. Akademie der Wissenschaften herausgegebenen

Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen besonders abgedruckt, Wien 1853, 25 i za njim F. Rački, Monumenta historiae Croatiae periodum antiquam illustrantia, Zagrabiae 1877, 320–321 objašnjavajući to nešto opširnije.

⁸ Usp. N. Klaić, Izvori 16; ista, Rani srednji vijek 206–207 i 210; ista, Srednji vijek 46 i 49.

⁹ Usp. Развитие этнического самосознания, славянских народов в эпоху раннего средневековья (Е. П. Наумов), Москва 1982, 173 i. d. I Erich Zöllner, ugledni istraživač karolinškoga razdoblja u istočnoalpskim i podunavskim predjelima, usmeno mi je 25. 10. 1982. priopćio da bi se po njegovu mišljenju tu moglo raditi o svojevrstnom *pars pro toto* s gledišta franačkoga ljetopisca.

¹⁰ Usp. Katičić, nav. dj., 307–308=86–88.

¹¹ Usp. R. Katičić, Vetustiores ecclesiae Spalatensis memoriae, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 17 (1987), Split 1988, 25–28 i 39–40.

¹² Tako Dümmler, Südöstliche Marken 26: »... der Herzog Borna... erlitt jedoch eine Niederlage, da... die Guduskaner ihn verließen und nach Hause zurückkehrten. ... die Wiederunterwerfung der abtrünnigen Guduskaner...«; isti, Älteste Geschichte 389: »... weil ihn aber die Bewohner der Zupanie Gutziska im Stiche ließen, erlitt er an der Kulpa eine Niederlage... die... Wiederunterwerfung der abtrünnigen Gutziskaner...«; jednako i M. Hellmann, Grundfragen slavischer Verfassungsgeschichte des frühen Mittelalters, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge 1954, Band 2, Heft 4, München 1955, 395: »Von ihm wird ausdrücklich bezeugt, daß ihn die Guduscani bei einem Treffen mit Ljudevit and der Kulpa im Stich ließen.

¹³ Tako tu vijest Franačkih anala razumije N. Klaić, Srednji vijek 48–49. »... Lika, Gacka i Krbava. I to je, doduše, Bornina zemlja – jer je Borna i »dux Guduscanorum...«

¹⁴ Tako F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, 313: »Za boja prijedu Bornini podanici Gačani... na stranu Ljudevitovu« i N. Klaić, Rani srednji vijek 210: »Zbog prijelaza Gačana na Ljudevitovu stranu Borna se našao u vrlo teškom položaju.«

¹⁵ Na to je već upozorio Ph. Malingoudis, Zu einigen Verfassungstermini des Codex Supra-liensis, *Cyrollomethodianum*, 5, Thessaloniki 1981, 199–200.

¹⁶ Usp. П. А. Лавровский, Описание семи рукописей Императорской с. – петербургской публичной библиотеки, Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете, 1858, 4, Москва 1858, 29–30.

¹⁷ Tako Dümmler, Älteste Geschichte 389: »... und entkam nur unter der Schutze seiner Leibwache«; i za Dümmlerom F. Šišić, Geschichte der Kroaten, Zagreb 1917, 63: »... und nur der Tapferkeit seiner Leibwache hatte es Borna zu verdanken, daß nicht auch er in dieser Schlacht ums Leben kam.«

¹⁸ Tako Šišić, Povijest Hrvata u doba narodnih vladara 313–314: »Hrvatsko-dalmatinski knez bi do nogu poražen i jedva je iznio živu glavu uz pomoć nekih svojih vojnika.«

¹⁹ Tako N. Klaić, Rani srednji vijek 207: »... na što on zaštićen svojim pretorijancima jedva spašava živu glavu«. Ili s prividnim citatom vrela, nav. dj. 210: »Borna se našao u vrlo teškom položaju no pomoć mu je došla u pravo vrijeme jer je jedva izmakao zaštićen svojim pretorijancima«. Jednako ista, Srednji vijek 46: »... na što on, zaštićen svojim pretorijancima jedva spašava živu glavu.«

²⁰ Tako N. Klaić, Srednji vijek 49: »Jer Borna dolazi do Kupe s velikom vojskom, a ipak izvlači živu glavu zahvaljujući svojoj tjelesnoj straži.«

²¹ Georgije Monah, De Leone Armenio gl. 24.

²² Nastavljač Teofanov 1, gl. 25; Simeon Magistar, De Leone Armenio gl. 14; Georgije Monah, De Leone Armenio gl. 24; Leon Gramatik pišući o caru Leonu.

²³ Usp. Du Cange, Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis s. v. ἑξουβίτωρ i κόμηξ ἑξουβίτωρων. Tamo je i obilje drugih primjera.

²⁴ Usp. Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis s. v. 2. domesticus; G. Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates, 2. izd. München 1952, 201.

²⁵ Usp. M. Hellmann, o. c., 395–396.

²⁶ Usp. R. Katičić, *Hoditi - roditi*, Spuren der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus, *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 33 (1987) 29 = *Hoditi - roditi*. Tragom tekstova jednoga praslavenskog obreda plodnosti, *Studia ethnologica*, 1, Zagreb 1989, 50.

²⁷ Usp. Этимологический словарь славянских языков, праславянский лексический фонд, под редакцией О. Н. Трубачева, выпуск, 5, Москва 1978, 134–135.

Zusammenfassung

DIE PRÄTORIANER DES FÜRSTEN BORNA

Die *Annales Regni Francorum* verzeichnen zum Jahr 819 eine Schlacht, die zwischen Liudewit, dem Fürsten Unterpannoniens, und Borna, dem Fürsten Dalmatiens, am Kulpafluß geschlagen wurde. Dabei kam Borna in äußerste Bedrängnis, weil ihn die Guduskaner, deren Fürst er war, während der Schlacht verließen, wurde aber von seinen »Prätorianern« geschützt und außer Gefahr gebracht. So knapp die Beschreibung dieser Ereignisse auch ist, sie enthält viele interessante Angaben, die jedoch in ihrer genaueren Bedeutung unverständlich geblieben sind, weil der Annalist nichts erklärt sondern davon ausgeht, daß seine Leser alle Voraussetzungen und Begleitumstände des zeitgenössischen Ereignisses kennen. Besonders rätselhaft bleibt die Erwähnung der fürstlichen »Prätorianer«.

In dieser Studie wird der Versuch unternommen, zu einem präziseren Verständnis dieser wichtigen Nachricht zu gelangen. Sie wird zunächst in den Kontext aller anderen für ihre Interpretation relevanten Nachrichten der Fränkischen Annalen gestellt und ihr Wortlaut an seinen weniger klaren Stellen auf diese Weise beleuchtet. Es wird dabei auch die Beschreibung der Schlacht an der Kulpa in der *Vita Kaiser Ludwigs* herangezogen. Für die Vorgänge und Beziehungen, die der fränkische Annalist beschreibt, wird an Hand der altkirchenslawischen Literatur und der altrussischen Nestorchronik die ursprüngliche slawische Verfassungsterminologie festgestellt und für die Erklärung des lateinischen Textes verwendet. Dadurch wird die in ihm enthaltene Schilderung viel deutlicher und lebendiger.

Durch den Vergleich einer anderen Stelle, an der der Annalist in einem byzantinischen Zusammenhang ebenfalls von »Prätorianern« spricht, mit den griechischen Quellen konnte nachgewiesen werden, daß er bei der Verwendung dieser Benennung keine terminologische Genauigkeit anstrebt, sondern eher altertumskundliche Gelehrsamkeit zum Ausdruck bringt. Aus juristischen Quellen des lateinischen Mittelalters, der volkstümlichen südslawischen Phraseologie und der Beschreibung einer Schlacht in der altrussischen Chronik geht dann eindeutig hervor, daß unter den »Prätorianern« die fürstliche Gefolgschaft (*družina*) zu verstehen ist, wogegen die Guduskaner als das dem Fürsten unterstehende Stammesheer anzusehen sind.

Erst in die ursprüngliche slawische Verfassungsterminologie umgesetzt bekommt die Schilderung der Vorgänge um die Schlacht an der Kulpa eine Schärfe, die es ermöglicht diese historische Nachricht viel besser zu verwerten, als dies bisher geschehen ist. Sie wirft dann ein unerwartet klares Licht auf die Anfänge des kroatischen Fürstentums, als dieses sich von einer Sklavie zu einem *regnum*, zu einem frühmittelalterlichen Staat wandelte. Es öffnen sich dabei auch zusätzliche Einblicke in die zeitliche Tiefe sprachlichen Ausdrucksreichtums.

Übersetzung: *Radoslav Katičić*